

OĐUZ IŞIK • EŞitsizlikler Kitabı

OĐUZ IŞIK Lisans ve yüksek lisansını ODTde, doktorasını University College London'da yaptı. 1993-2019 arasında ODTde alıŐtı. EŐsitsizlik, yoksulluk, siyaset coğrafyası ve kentsel ayrıŐma konularında çalışmaları var. İletişim'den daha önce 2001'de Melih Pınarcıoğlu'yla birlikte yazdığı *Nöbetleşe Yoksulluk* yayımlandı.

İletişim Yayınları 3151 • Araştırma-İnceleme Dizisi 524

ISBN-13: 978-975-05-3302-0

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ő. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZİ KAPAK TASARIMI mit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĐRAFI Hüseyin Türk

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İŐ Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, ElmadaĐ, ŐiŐli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

OĐUZ IŞIK

EŞitsizlikler Kitabı

2000'ler Tűrkiyesi'nde
Gelir, Tűketim ve DeĐiŐim

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	9
SUNUŞ	11
Yaşlılar/Barbarlar.....	11
Değişim/Dönüşüm.....	16
BİRİNCİ KİTAP	
Sorular	25
BİRİNCİ BÖLÜM	
EŞİTSİZLİKLER: NEREDEN BAŞLAMALI?	27
Küresel eşitsizlikler: Eski dünya, yeni dünya.....	27
Eşitsizlikler ve piyasa.....	31
<i>Tutucu yorum - piyasa militanizmi</i>	33
<i>Müdahaleci liberal yorum - Liberal sol</i>	35
Buradan nereye?.....	40
İKİNCİ BÖLÜM	
EŞİTSİZLİKLER: NASIL ANLATMALI?	47
Akademi, sosyal bilimler.....	47
Akışkan kavramsallaştırma.....	51
Bir olay yeri incelemesi: "CSI - Eşitsizlikler".....	56
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
2000'LERDE TÜRKİYE	59
Nüfus dinamikleri.....	59
Ekonomi, büyüme, refah rejimi.....	66
İş gücü ve çalışma hayatı.....	79

İKİNCİ KİTAP

Gelir 89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELİR DAĞILIMI / EŞİTSİZLİK 91

Giriş 91

Gelir dağılımı 93

Frekans dağılımı ve histogram 93

Birikimli yüzdeler 98

Nüfus payı - gelir payı 101

Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı 103

ATIŞTIRMALIK 01: GİNİ KATSAYILARI 104

Gelir dilimleri ve eşitsizlik göstergeleri 109

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAZANANLAR / KAYBEDENLER 115

İki sakinli bir ada 115

Gerçek gelirler 117

Dönemler 119

1994-2001 dönemi: Üst ve üst-orta kesimin yükselişi 119

2002-2007 dönemi: "Kaliteli büyüme" ve orta sınıfın yükselişi 121

2008-2009 dönemi: Kriz kimleri vurur? 124

2010-2014 dönemi: Alt gelir grupları atakta! 126

2015 sonrası: Mekânın sahibi geri döndü - orta direk bel veriyor 128

Değerlendirme ve birkaç soru 130

ALTINCI BÖLÜM

GELİRİN KAYNAKLARI 133

Hane gelirinin yapısı - gelir bileşenleri 134

Gelir türlerinin eşitsizliğe katkıları 138

Sosyal yardımların etkisi 143

Sonuç 146

YEDİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUK VE ORTA SINIF 149

Yoksulluk 149

Görelî yoksulluk 149

Mutlak yoksulluk 152

Orta sınıf 155

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KİM BUNLAR? 161

Aile yapısı 161

Yaş dağılımı ve çocuk yoksulluğu 166

Konut özellikleri 169

Çalışma yaşamı, istihdam	174
Gençler	178
Eğitim	182
Sonuç: Eşitsizliklerin görünür yüzleri/görünmez yüzleri	184

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Tüketim	187
----------------------	-----

DOKUZUNCU BÖLÜM

TÜKETİM ÜZERİNE	189
Üretim toplumundan tüketim toplumuna	189
ATIŞTIRMALIK 02: EVLİLİK	197
Eşitsizlikler ve borçlanma çağında tüketim	206

ONUNCU BÖLÜM

GÖRGÜL ARAŞTIRMA KONUSU OLARAK TÜKETİM	209
Başlangıç soruları	209
Veri	211
Gelir-harcama dengesi	212

ON BİRİNCİ BÖLÜM

GELİR GRUPLARINA GÖRE TÜKETİM KALIPLARI	223
Tüketim kalıplarındaki genel eğilimler: 2002'den 2018'e	223
Avrupa Birliği ve Türkiye'de temel tüketim kalıpları	228
Gelir gruplarına göre tüketim kalıpları	230
Tüketim kalıpları "haritası"	234

ON İKİNCİ BÖLÜM

GERÇEK TÜKETİM, BORÇLU HANELER	241
Gerçek tüketim	241
Büyüme dönemleri: Yeni tüketim kalıpları	243
Kriz dönemleri: Yaşasın "eski normal"!	250
Borçlu haneler	253

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARCAMALAR - 1: GIDADAN GİYSİLERE	259
Gıda harcamaları: Hem kardeşiz, hem değiliz	259
ATIŞTIRMALIK 03: MUZ	269
Kardeşlik ürünleri: Pirinç, şeker, patates, makarna, çay kardeşliği	273
ATIŞTIRMALIK 04: ÇAY	274
Alkol-sigara harcamaları: Benim en iyi dostum... ..	278
Giysi ayakkabı harcamaları: Çocuğun yeri başka... ..	281

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HARCAMALAR - 2: EV EŞYALARINDAN ÇEŞİTLİ HARCAMALARA	287
Ev eşyaları - mobilya harcamaları.....	287
İletişim/haberleşme harcamaları: Tabandan tavana.....	291
Ulaştırma harcamaları: Her eve bir araba.....	294
ATIŞTIRMALIK 05: ARAÇ SAHİPLİĞİ.....	296
Eğitim harcamaları: Eğitim her kapıyı açar (mı?).....	301
Kültür eğlence harcamaları: Olmasa da olur (mu?).....	303
ATIŞTIRMALIK 06: ŞANS OYUNLARI.....	306
Lokanta-otel harcamaları: İş yeri, okul kantini.....	308
"Çeşitli" harcamalar.....	309
ATIŞTIRMALIK 07: ZENGİNLER-YOKSULLAR.....	312

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Son Sözler	317
-------------------------	-----

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

SON SÖZ - 1: PANDEMİ SONRASI EŞİTSİZLİKLER	319
Ah şu belalı 2020 yılı.....	319
Pandemi sonrasında Türkiye'de eşitsizlikler.....	326

ON ALTINCI BÖLÜM

SON SÖZ - 2: YENİ HAYATLAR/YENİ KIRILGANLIKLAR	335
Yeni hayatlar.....	335
Yeni kırılğanlıklar.....	344

ON YEDİNCİ BÖLÜM

SON SÖZ - 3: DEĞİŞEN TOPLUM / DÖNÜŞEMEYEN TOPLUM	357
Zihnimizdeki gettolar ve siyaset.....	366

Ekler	371
--------------------	-----

EK 1 Veri Kaynakları ve Temel Tanımlar	373
EK 2 Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı	379
EK 3 Gelir Türleri ve Gini Katsayısının Gelir Türlerine Göre Ayrıştırılması	383

KAYNAKÇA	391
-----------------------	-----

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
CSI	“Crime Scene Investigation.” ABD’de CBS kanalı tarafından 2000 yılında çekilmeye başlanan polisiye dizi
FAO	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GYKA	Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması
HBA	Hanehalkı Bütçe Anketi
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
MD	Medyan (ya da duruma göre medyan gelir)
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Deveelopment (Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü)
TOKİ	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu (eski adıyla DİE - Devlet İstatistik Enstitüsü)
WB	World Bank (Dünya Bankası)

SUNUŞ

Yaşlılar/Barbarlar

Yakınlarında birinin yaşlanmasını izlemiş ya da bizzat kendisi yaşlanmış/ yaşlanmakta olanlar bilir – bazı istisnalar dışında yaşlanma yavaş ilerleyen, bedeni ve zihni usulca saran, sinsi bir süreçtir; tıpkı demirin pas tutması, yaprağın sararması hızındadır yaşlanma. Önce bedenin beyinden gelen istemlere uymaması, uyamaması ile başlar yaşlanma. Daha iki gün gibi gelen bir süre önce bir adımda geçiverdiğiniz minik bir engeli, iki basamağı atlamadığınızı görürsünüz ilk başta. Beyin hemen kabullenmez bedenin eskidiğini, yine yapıvereceğini sanır bir süre öncesinde rahatlıkla yapabildiklerini. Bedenin yavaşlaması, yıpranması, eskimesidir yaşlanma. Gücünü yitirir ağır ağır beden. Ama yavaştır; yaşlılığın pası yavaş yavaş sarar bedeni. Sanki zihne süre tanıyor gibidir, bedeninden gelen, bazen da gelemeyen sinyallere uyum sağlaması, yaşayacağı belki de son büyük dönüşüme alışması için. Bedenin gücünü yitirmesidir, yavaşlamasıdır yaşlanma.

Sadece beden değildir ki eskiyen. Zihin de yavaşlar, durgunlaşır, eski kıvraklığını yitirir bu süreçte. Önce isimler, zamanlar karışır. Çok iyi bildiğiniz, yüzü gözünüzün önünde capcanlı duran kişilerin isimlerini, çok beğenerek izlediğiniz, neredeyse her sahnesini hatırladığınız bir filmin adını, sizde anısı olan bir şarkının tınısını hatırlayamazsınız, hatırlamakta zorlanırsınız. Bazen uzak sayılabilecek bir geçmişte olan olaylar çok yakın, çok yakında olanlar da çok uzak geliverir. Yüzleri, isimleri, tarihleri hatırlayabilmek, beynin o gizemli kıvrımları arasından bulup çıkarabilmek için karmaşık oyunlar oynamak gerekebilir kendi zihninizde. Çok iyi bildiğiniz bir şarkıcının adını

hatırlayabilmek için, başka bir olayı, başka bir şarkıyı hatırlamanız, oradan da o şarkıcının adına sıçramanız gerekebilir. Sadece beden değil, zihnin de yavaşlamasıdır yaşlanma.

Yaşlanmak daha önce hiç bilmediğiniz, tanımadığınız korkuların, kaygıların da su yüzüne çıktığı bir dönemdir aynı zamanda. Bu korkular, bu kaygılar kişinin cesaretini alır. Eskiden hiç düşünmeden, riskleri üzerine hiç kafa yormadan yapılan şeyler ya hiç yapılmaz olur ya da bin kez düşündükten sonra ufak adımlar atılır bir şeyler yapmak için. Hayatın kırılma noktasının anlaşılmasından kaynaklanan korkular mıdır, eski gücün kalmamasından mıdır, yaşlılık kesin bir cesaret yitimidir. Kişinin, o vakte dek kurmuş olduğu hayata tutsak olmasıdır, hayatı değiştirecek büyük adımların atılmamasıdır. Bunun bir bölümü elbette ki hayatın gençken anlaşılmayan değerinin kavranması ile ilgilidir; ama sonuçta neredeyse mutlaka bir cesaret kaybı eşlik eder yaşlanmaya. Yaşlılık kişinin hayatını değiştirecek gücü bulamaması, hatta daha da acısı, bazen bunu tahayyül bile edememesidir. Kaybolmaz bir değiştirilemezlik duygusu eşlik eder yaşlanmaya çoğu kez.

Ama bir yandan da yaşlılık, hayatın, tüm dünyanın hiç olmadığı ölçüde bir zenginlikle, eskiye göre çok daha derin bir bakışla kavranmasıdır. Herkes için değil belki ama birçoğu için bilgelik dönemidir yaşlılık. Yaşanan bir dolu deneyimin süzülmesi, elenmiş, sinanmış bir dolu bilginin yeniden değerlendirilmesi dönemidir yaşlılık. Ama acıdır ki, dünyayı bu derinden kavrayış, kişinin kendine ve başkalarına dair geliştirdiği bu derin öngörü, fiziksel güç kaybıyla gelir her defasında. Dünyayı, kendinizi, hiç olmadığı kadar derin, engin kavrayarak, kendinizi ve dünyayı değiştirecek gücünüzün ve cesaretinizin kalmamasıdır yaşlılık. Zihinsel güç ve fiziksel güç arasındaki giderek büyüyen uçurumdur yaşlılık. Gençlik nasıl dünyayı zihinsel olarak kavrama gücünüz yarımken, dünyayı değiştirme gücünüzün olması ise, yaşlılık da tam tersidir – dünyayı kavrama gücünüzün hiç olmadığı kadar genişlemesi ama dünyayı değiştirecek gücünüzün, inancınızın, cesaretinizin kalmamasıdır.

İşte 2000'li yıllarda dünya, özellikle de beşerî dünya karşısında insanın hali tam da bu bana göre. Hem doğal hem de beşerî dünyaya dair, bu iki dünyayı oluşturan tek tek olgulara dair insanlık tarihinin bilinen hiçbir döneminde erişilmemiş ölçüde zengin bir bilgiye sahibiz. Daha önce hiç bilmediğimiz, bırakın bilmeyi, bilinebileceğini tahayyül bile edemediğimiz şeyleri biliyoruz bugün ve her gün de yenileri ekleniyor bildiklerimize, kavrayabilmemiz neredeyse mümkün olmayan bir hızda. Ve en önemlisi, bu bilginin büyük bir bölümü her an her yerde, hemen elimizin altında. Erişmemiz için neredeyse hiçbir çaba harcamamız gerekmiyor bu bilgiye. Minik bir iki parmak hareketi ile her an, her yerden bu bilgi erişilebilir durumda. Ama bir yandan da bu

engin, hatta sonsuz diyebileceğimiz bilgiye rağmen insanlık, bir benzerine sadece Orta Çağ'ın en karanlık dönemlerinde rastladığımız türden bir çaresizlik, karamsarlık içinde. Birçok izi var gündelik yaşamlarımızda bu derinlere sinmiş görünen çaresizlik duygusunun. Ama galiba en belirgin izi, tek tek kendi yaşamlarımıza ilişkin neler düşünüyor, düşünüyor olursak olalım, geleceğin daha iyi, dünyanın daha güzel bir yer olacağına, giderek de dünyanın değiştirilebileceğine ilişkin inancın kaybolması. Artık dünyanın değiştirilebileceğine dair inancımızı, daha da önemlisi bunu dile getirme, bu uğurda harekete geçme cesaretimizi belki de çoktan yitirdik. Bu kadar çok bilgi bizleri daha cesur yapmadı; tam tersine daha ürkek, daha az hayal kurardık. Toplumsal değişim üzerine neredeyse hiç konuşmaz olduk – toplumun değişebileceğine dair inancımızı yitirdik belki de. Ama unutmayalım, bu ruh hali bir başka ruh halini besliyor, hem de büyük bir hızla – üzerinde konuşmadıkça, başka bir dünyanın olabilirliğini tartışmadıkça, hayalini kurmadıkça, yaşadıklarımız kader gibi geliyor, değiştirilemezliği daha da pekiyor. Bu da var olan korkularımıza, kaygılarımıza ekleniyor.

Elbette ki bu korkunun altında 20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana dünyada yaşanan ve nereye gittiği, nerede, nasıl sonlanacağı konusunda tam da fikir sahibi olmadığımız büyük çaplı dönüşümler yatıyor. Bunları uzun uzun anlatmaya gerek yok; hepimizin şu ya da bu şekilde bildiği, özellikle teknoloji sayesinde ucundan da olsa tanık olduğu değişimler bunlar. Neyin yıkılmakta olduğunu büyük ölçüde biliyoruz ama bu yıkılanın yerine neyin geçmekte olduğu tam olarak belirginleşmiş değil; dahası, belirginleşmekte olan ipuçları da zaten var olan kaygıları beslemekten öteye gitmiyor. Günümüz, Dickens'ın İki Şehrin Hikayesi'nin çok bilinen giriş cümlelerinde söylediği gibi “*zamanların en iyisi, zamanların en kötüsü*”, belki de hiç olmadığı kadar. Aynı gün içinde hem Orta Çağ barbarlığını aratmayan vahşetlere, hem örneğine ancak kapitalizmin en acımasız dönemi olarak betimlenen Victoria döneminde rastlayabileceğimiz afet haberlerine, hem de ancak bilimkurgu fantezilerinde hayali kurulan buluşların yapıldığı haberlerine tanık olabiliyoruz, evimizin sıcak ortamında.

Tam burada Bauman'ın (Ocak 2017'de yitirdik Bauman'ı. En bereketli dönemi yaşlılık dönemiydi; belki de hep yaşlıydı ama hep cesurdu) iki vurgusu yardım edebilir olanları daha iyi anlamamıza. Birincisi, yukarıda vurguladığım bilinmezlik meselesi. Yıkılmakta olan eskinin yerine neyin gelmekte olduğunu bilemiyor olmamızdan hareketle büyük bir bilinmez (the Great Unknown) eşliğinde durduğumuzu vurguluyor Bauman.¹ Fisher'ın anlatımıyla geleceğin henüz varmadığı, geçmişin ise daha kaybolmadığı bir ara dün-

1 Zygmunt Bauman, *A Chronicle of Crisis, 2011-2016*, Londra, Social Europe Edition, 2017.

yada bekliyor insanlık üzerine sinmiş çaresizlik ile.² Bauman bir vurgu daha yapıyor: Günümüzde siyaset ve iktidarın birbirinden koparılmış olduğunu vurguluyor ısrarla. Bir toplum için nelerin iyi olduğuna, nelerin yapılması gerektiğine karar verebilme sanatı olarak siyaset ve yapılmasına karar verilen şeyleri yapabilme sanatı olarak iktidar, giderek birbirinden kopuyor, tekrar bir araya gelmesi hiç de kolay olmayan yollarla. Yıkılmakta olduğunu izlediğimiz eski dünyada ulus-devlet, siyaset ve iktidarın ayrılmaz birliğini temsil ediyordu. Oysa günümüzde, ulus-devletin üzerinde giderek daha az söz sahibi olduğu akışkanlıklar (mal, sermaye, bilgi, insan vb. akışlar), siyaseti iktidardan kopardığı gibi, her ikisinin de alanlarını daraltıyor. Günümüzde hemen herkesin şu ya da bu şekilde yaşadığı korku ve kaygının ardında da büyük ölçüde bu yatıyor. Gittiğimiz yönü bilemiyor olmak değil sadece, hiç kimsenin, hiçbir kurumun bu süreci kontrol edemediği, dahası edemeyeceği kaygısı, bu bilinmezliği daha da koyu kılıyor, bilinmezliğin ayrılmaz kardeşi olarak da korkuyu besliyor.

Bu belirsizlik/bilinmezlik ile baş etmenin bir sürü yolu var. Bir yandan düz dünyacılar, aya hiç gidilmedi diyenler gibi çocuksu türlerinden tutun da tüm dünyayı birkaç ailenin yönettiğine, bunların istedikleri yerde ve zamanda deprem yapabilme, insanların zihinlerini etkileme gücüne sahip olduğuna inananlara dek uzanan çeşit çeşit hurafenin ve komplo teorisinin günümüzde bu denli yaygın olmasının, öte yandan kişisel gelişim üzerine günümüzde bu denli çok şey yazılıyor ve söyleniyor olmasının bir rastlantı olduğuna inanmıyorsunuz herhalde. Komplo teorileri yaşananların, korkuların açık seçik ama baş edilemez bir faili olduğunu söylüyor, söylemekle de kalmıyor, bu derin anlayışın değiştirilemezliğini, entelektüel tembellikle birleştiriyor, eni konu rahatlama sağlıyor.³ Birçok kişinin yaşamına şu ya da bu şekilde sızmış bulunan pozitif düşünme öğretisi, günümüzün korkuları ve kaygılarının üstesinden gelebilmenin sizin sorumluluğunuz olduğunu öğretmekten başka bir şey yapmıyor; toplumsal olana bireysel baş etme mekanizmaları öneriyor ve ne yaparsa yapsın, yaşanan korkuyu daha da derinleştirmekten başka bir işe yaramıyor. Dahası, bu korkunun kalıcı olduğunu, çözülemeyen olduğunu işliyor gizliden gizliye zihinlere. Bu bir yandan, bir tükenmişlik göstergesi – toplumsal olana sadece bireysel ve elbette ki geçici çözümler üretebileceğimiz kabullenilmesi, asıl sorunun her ne ise değiştirilemez olduğunun itirafı. Nedeni ne olursa olsun, sonuçta tıpkı yaşlılıkta olduğu gibi, kendi yarattığımız yapıların tutsağı durumuna düşük; çünkü en başta, bu yapıları kendimizin kurduğunu unuttuk.

2 Mark Fisher, *Capitalist Realism: Is there no alternative?*, Londra, O Books, 2009.

3 Tanıl Bora, "Komplo", *Birikim*, <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/9750/komplo>, 6 Kasım 2019.

Sonuçta anlama gücümüzün çok arttığı ama değiştirme gücümüzün neredeyse hiç kalmadığı bir dünya ile karşı karşıyayız. Dünyanın bir yandan bu denli genç ve girişken ama daha derin bir anlamda da yaşlı olmasının bir sürü nedeni var elbette. Giderek daha iyi, daha derinden kavradığımız dünyanın değiştirilebilir olduğunu unutmakla kalmadık, başka bir dünyanın olabilirliği üzerine hayal kurmayı bile bıraktık. Tam bir yaşlılık hali bu; öüne geçmedikçe, bir şeyler yapmadıkça sadece hafıza kaybı değil, bir tür delirme ile bile sonuçlanabilecek bir yaşlanma hali. Vurgulamam gerek ki bu ruh halinin temel sorumlularından biri, özellikle 1980'lerden bu yana hâkim olduğu şekliyle sosyal bilimler. Burada elbette ki “ana akım” diyebileceğimiz sosyal bilimleri kastettiğimi ve bu ana akımın dışında kalan çok sayıda kişi ve yazar olduğunu vurgulamalıyım. Günümüz sosyal bilimleri, şu ya da bu yolla içinde yaşadığımız toplumu bir anlamda kader ve –dolayısıyla da dışsal etmenler olmaksızın– değiştirilemez olduğuna inanmamızı, bu inancı içselleştirmemizi sağlayan bir algıya götürdü hepimizi! İçinde yaşadığımız toplumun aslında bizlerin oluşturduğu bir kurgu olduğunu, dolayısıyla da değiştirilebilir olduğunu unuttuk, bir ölçüde sosyal bilimlerin 1980'lerden bu yana kurduğu suya sabuna dokunmayan, korkak dili sayesinde. Sorun elbette sadece dil değil. Sorun bu dili hâkim kılan, bu dili meşrulaştıran bilim anlayışında. Ama sonuçta sosyal bilimler, temel görevinin içinde yaşadığımız toplumun değiştirilebilir olduğunu göstermek olduğunu unutmakla kalmadı, tam tersine bu yaşadığımız dünyanın değiştirilemez olduğunu işledi derinden.

Sosyal bilimler diğer yandan da kimlik meselelerini temel sorunu olarak görerek, hem sınıf sorunu üzerinde düşünmenin yollarını kapadı hem de giderek çözümsüzlük ve gerginlik dışında bir şey sunamaz duruma gelen kimlik politikalarını meşrulaştırdı. İşte bu nokta, bu kitabın giriş noktasını oluşturuyor. Bu kitapta temel amacım, **Türkiye toplumunun son 20 yılını eşitsizlikler üzerinden anlamak ve anlatmak çabası**. Ama arka planda, kimlik üzerine kurulu siyaset anlayışının yerini, eşitsizlikler üzerine kurulu bir siyaset anlayışının ve kendi söylediklerinden korkan bir sosyal bilim anlayışının yerini cesur, dik başlı bir sosyal bilim anlayışının alması gerektiğine inanan bir tavır var. Avrupa'nın birçok yerinde olduğu gibi İtalya'da da yükselen popülist Beş Yıldız Hareketi lideri Beppe Grillo'nun Trump'ın Kasım 2016'daki seçim zaferi üzerine söylediği bir şeyi yinelemek gerek burada: “Dünyayı ileri götürecek olanlar cesurlar, dik başlılar ve barbarlardır. Barbarlar biziz!”⁴ Şimdi sosyal bilimlerin ve solun, gerçekte özünde olduğu gibi cesur ve dik başlı olmasının zamanı. Ve cesur ve dik başlı ve “barbar” ve sözünü sakınmaz olmayı bir başkasına, özellikle de yükselen sağ akımlara

4 <http://www.reuters.com/article/us-usa-election-italy-referendum-idUSKBN1342AX>

birakmamanın yollarını aramalı ve bulmalı, daha adil, daha yaşanabilir bir dünya isteyen herkes. Bu kitabı, bu arayışın minik bir adımı olarak görmeyi isteyeceğim sizlerden, ama bu arayışın kapılarının ancak kolektif bir çaba ile açılacağı bilerek. İddiam, eşitsizlikler üzerine inşa edilecek bir bakışın ve daha uzun dönemde bu bakış üzerine yerleşecek bir siyaset anlayışının bu kapıları açabileceği ve dönüştürücü gücü olabileceği.

Şubat 2017 / Çayyolu, Ankara

Değişim/Dönüşüm

Bu günlüğü tutmaya başladığımda nakletmeyi planladığım olaylar çarıma uygundu. Teker teker, peş peşe sıralanarak geliyorlar, ben de bu sayede onları gözlemleyebiliyor, tartabiliyor, ölçüp biçebiliyor ve sabırla ... aktarabiliyordum. Şimdiyse her an üzerime yüzlerce haber yağıyor ve hepsi de beni gördüklerimi yazmaya iten olayla doğrudan ilişkili. Ben de bu günlüğü gezegenin içinden geçtiği çalkantıların eksiksiz ve izahlı tarihçesine dönüştürmek zorunda hissediyorum kendimi. Bu görevin altından kalkamadığım için pes edip uslu uslu ... [*eski hayatıma*].. dönmek geçiyor içimden.

– AMİN MAALOUF, *Empedokles'in Dostları*, çev. Ali Berktaç, Yapı Kredi Yayınları, 2021, s. 149

“Yaşlılar/Barbarlar” başlıklı ilk sunuşu Şubat 2017’de elimdeki malzemeyi neye dönüştüreceğimi tam bilemediğim, işlemekte olduğum verilerden bir öykü çıkarabilmek için debelendiğim bir dönemde biraz da kendimi “gaza getirmek” için yazdım. Pandeminin henüz vurmadığı bir dünyada, biraz ABD’de ve Avrupa’da yükselen popülist sağın, çokça da Türkiye’de yaşananların verdiği karamsarlıkla yazıldı. Altı yılı aşkın bir süre önce, elim nereden geçtiğini şu an hatırlayamadığım 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi mikro verileri üzerinde oynamaya (ama sahiden oynamaya) başladığımda, niyetim gelir eşitsizliği üzerine bir iki şey söylemek, yeni şeyler öğrenmenin keyfini çıkarmak idi sadece. Sonra ister istemez, çoğu kez farkına varmadan mesele büyüdü, “şuna da bakayım”, “şu olmadan olmaz” dediklerim, yığıldı, çoğu kez beni de yıldırarak ölçüde üst üste bindi ve sonuçta bu kitaba dönüştü. Başlangıçta niyetim bu denli büyük bir işe girişmek değildi açıkçası; öğrendikçe, anladıkça büyüdü, büyüdükçe de elimden kaçtığımı hissettiğim zamanlar oldu. Kitabı tamamladığım Ocak 2022’de tam da Maalouf’un betimlediği ruh halindeyim: Gördüklerimin, anlatmaya ça-

lıştıklarımın büyüklüğü karşısında biraz ezilmiş durumdayım itiraf etmem gerekir ki.

Biraz giriştiğim işin büyüklüğünden, biraz da kelebek gönüllüğünden olsa gerek, sözü uzatmış, çok da gerekli görünmeyen sulara yelken açmış olabilirim. Bunun için peşinen özür borçluyum kitabı okumaya girişeceklerle. Kitabı okuma sabrı gösterenler metnin yer yer birbirinden kopuk, bağlantıları ilk bakışta kavranamayan parçalardan oluştuğu kanısına kapılabilirler. Sadece kitabın ana omurgasını oluşturan gelir ve tüketim eşitsizlikleri üzerine değil, akademinin durumundan tutun muz ve çay tüketimine, damacana suların giderek yaygınlaşmasından tutun da değişen evlilik örüntülerine kadar uzmanı olmadığım bir dolu konuda bir sürü şey söyledim. Bir ölçüde, yazımı uzun bir zaman dilimine yayılan muhteris bir metni toparlama gücünden kaynaklansa da kitabın temel vurgusu ile yakından ilintili bir nedeni var bunun: Tek bir cümleyle, haddimi aşmak istedim. Bu kadar basit! Zira sadece haddini bilenlerin, konularının uzmanı olduğuna inananların konuştuğu, söz söylediği bir dünya değil hayalimdeki.

Bu kitap, hastasının gözündeki sorunu büyük bir maharetle tespit edilen ve hemen hızlı tedavi yöntemleri geliştiren, işinin ustası ancak aşırı uzmanlaştığı için de hastasını bir bütün olarak görebilme yetisini yitirmiş retina uzmanı (ama sadece retina uzmanı) bir göz doktoru tarafından yazılmadı. Tersine yaşadığı bölgedeki insanları neredeyse tek tek tanıyan, hastalarının bütün derdine yetmeye çalışan, kimi zaman doğumlarına yardım eden, aşılarını takip eden, gereğinde veterinerlik bile yapan 1940'ların '50'lerin kasaba doktorlarına benzeme çabasındaki biri tarafından kaleme alındı.¹ “Sosyal bilim alanında yazıp çizen pek çok kişinin kendi uzmanlık alanına kapandığı, büyük sorular ve bunların birbiri ile bağlantısı üzerine yazmanın ... neredeyse günah sayıldığı bir dönemde”,² artık kitaplar değil de suya sabun dokunmayan makaleler üzerinden yürüyen bilim pratiğinin sormadığı soruları gündeme getirmek amacıyla yazıldı, kolay cevaplar vermek yerine zor sorular sorabilmenin esas erdem olduğu inancıyla. Bunun için günümüzdeki sosyal bilim anlayışının insanı zihinsel tembelliğe götüren, düşünmeyi disiplinlerin daracak alanlarına hapseden kalıplarını kırabilmek gerekiyor. Ve yine bunun içindir ki, yaşadığı belde sakinlerinin dertlerini kendine

1 Kasaba doktoru derken aklımda birkaç şey var. Birincisi fotoğrafçı Eugene Smith'in 1948 yılında *Time* dergisinde yayınlanan “Kasaba Doktoru” başlıklı çığır açan foto-röportajı. Bkz. <https://www.life.com/history/w-eugene-smiths-landmark-photo-essay-country-doctor/> Sonra John Berger'in Galler'deki bir kasaba doktorunu anlattığı ve İsveçli fotoğrafçı Jean Mohr'un fotoğrafladığı 1967 tarihli kitabı. Bkz. John Berger, *A Fortunate Man: The Story of a Country Doctor*, New York, Vintage, 1997. Bizden bir örnek olarak da Muzaffer Sertabiboğlu'nun anılarını anmak isterim. *Kasaba Doktoru Anılar-Acılar*, İstanbul Tabip Odası, 2000.

2 Evren Balta, *Tedirginlik Çağı: Şiddet, Aidiyet ve Siyaset Üzerine*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, s. 6.

dert edinen kasaba doktoru cesareti ile yürümümüz, yol aramamız gerekiyor. Gün cesur olma, yeni sorular sorma ve her şeyden önce konuşma vakti – hele Türkiye'nin bu dönemi, konuşmak, sesimizi başkasının sesine katmak gereken bir dönem. Sosyal bilimlerde yapılan çalışmaları birbirine eklemenin, sese ses katmanın yollarını aramak, bilme eylemini kolektif bir eyleme dönüştürebilmenin yollarını bulmak zorundayız, bugünün akademik ortamında bunun çok zor hatta imkânsız olduğunu bilsem de.

Eşitsizlikler Kitabı'nın iç içe geçmiş birkaç teması var. Birincisi, gelir üzerinden başlayan daha sonra tüketimi de kapsayacak şekilde büyüyen bir yolculuk ile Türkiye'nin son 20 yılındaki eşitsizliklerin mimarisini ortaya çıkarabilmek. Bu çaba, zorunlu olarak eşitsizliğin matematiği denebilecek bir alana da girmeyi gerektiriyor. Burada eşitsizliğin tek bir düzlemde yaşanan bir olgu olmadığını, iç içe geçmiş, karmaşık mimarisi olan bir olgu olduğunu gösterebildiğimi umuyorum. Bu öylesine bir süreç, öylesine iç içe geçmiş olgular dizgesi ki, neyin neden, neyin sonuç olduğunu anlamak imkânsız; ancak her hâlükârda birbirini destekleyen, güçlendiren, büyüten, etkilerini daha da artıran bir sürü şey iç içe.

Eşitsizlik farklı yüzleri, farklı görünümüleri olan bir olgu. Üstelik bunlar, biri diğerinden türetililecek, birini çözdüğünüzde, diğerini de çözmüş olacağımız yüzler değil. Burada söz konusu olan, birbirinin üzerine tam olarak oturmayan, birbiri ile çelişebilen bir aradalıkların olabildiği çok katmanlı bir mimari. Bundan dolayıdır ki her şeyi kapsayan, her yer ve zamanda geçerli tek bir eşitsizlik biçimi olmadığından hareketle, *eşitsizlikler* terimini kullandım kitap boyunca. Zira eşitsizlikler sadece kimin ne kadar para kazandığını belirlemiyor, çocuğunuza aldığınız oyuncaktan tutun da kahvaltılık masasına neler koyduğunuza, ne kadar zeytinyağı tükettiğinizden ailenin gençlerinin üniversite sınavlarına nasıl hazırlandığına, hatta kimin kimle evlendiğine kadar gözle görülmesi kolay olmayan bir dolu alana sızıyor, izini bırakıyor. Gündelik yaşamın bu denli içinde olduğu için de kolay görünen, hemen kokusunu alabileceğiniz bir şey değil. Oysa gündelik yaşamlarımız, bu eşitsizlikleri var kabul edip, onun üzerine kuruluyor. Bu görünmezlik, bu her an her yere sızmışlık, eşitsizlikler meselesini sinsî, tespit edilmesi hem kolay hem de çok zor hale getiriyor. Çok boyutlu, karmaşık bir olgular dizisinden söz ettiğimiz içindir ki eşitsizliklerin izini sürmek, kokusunun nerelere dek sinmiş olduğunu bulabilmek biraz olay yeri araştırması yapan dedektif kuruzluğu, bazen de bir zanaatkar sabrı gerektiriyor.

Ama eşitsizliklerin bu mimarisi karmaşıklığını ortaya çıkaracak şekilde bir kez deşifre edildikten sonra, Türkiye'nin son 20 küsur yılda yaşadığı muazzam değişimi anlayabileceğimiz geniş bir pencere açılıyor önümüze. Dolayısıyla bir diğer tema da değişim. Değişim, kitabın hemen her satırın-

da bazen fonda, bazen önde temel bir tema olarak kendini gösteriyor. Eşitsizliklerin birbiri ile çakışmayan çok katmanlı yapısı, hem yaşanan toplumsal değişimin temelini oluşturuyor hem de bu değişimi anlamlandırabileceğimiz bir anahtar işlevi görüyor. Sonuçta hızla değişen, çeşitlenen ve mevcut kavramsal araçlar ile anlamakta giderek daha zorlandığımız bir toplumsal yapı var ortada. Demografiden, tüketim alışkanlıklarına, aile yapısından, iş gücü piyasasındaki gelişmelere dek birçok alanda bu değişimin izini sürmek kitaptaki temel arayışlardan biri. *Eşitsizlikler Kitabı*'nın temel katkısı eşitsizliklerin çok sayıdaki yüzünü ortaya koymak ise, bir diğer katkısı da yaşadığımız bu büyük toplumsal değişimin geniş kapsamlı bir toplumsal dönüşüme yol açamadığı iddiasıdır.³ Yaşanan ve kitap boyunca dökümünü yapmaya çabaladığım büyük toplumsal değişimin, formel (ya da enformel) yapı ve kurumlarda henüz ifadesini bulamamış, üzerinde mutabık kalınan yeni kurallar, davranış biçimleri ve geleneklerin kendisine yol açamamış olduğunu, özetle değişen toplumun yeni kabuğunu bulamadığını iddia ediyorum. Türkiye toplumunun yaşamakta olduğu ama kökleri çok eskilere giden ve görünen o ki sonuçları da ilerideki yıllara uzanacak “değişen ama dönüşemeyen bir toplum” olma halleri, bugün her kesime sinmiş olan çaresizlik, terk edilmişlik ve yılgınlık duygusunu da açıklıyor bir yere kadar. Eskinin işe yaramadığı, yeninin ise henüz gelmediği bir toplum bugün Türkiye. Ve bu tıkanmışlık hallerini aşabilmenin yolu da son bölümlerde üzerinde durduğum şekliyle yeni bir siyaset yapma tarzı. Varlık nedenini büyük şeyler *söyleyebilme* yetisinde değil de küçük şeyler (kendi küçük ama toplamı büyük şeyler) *yapabilme* becerisinde arayan bir siyaset sözünü ettiğim – bugün sıkışmış bulunduğu daracık alandan sıyrılıp, gündelik yaşamın içine sindirilmiş, merkezsiz bir siyaset sadece bu travma günlerinden (yıllarından) çıkışın değil, daha insanca, daha adil bir toplumun temel yapı taşlarını da oluşturabilir. Evet altını ısrarla çizdiğim, “küçük şeylerin siyaseti” – toplumun değişimine öncülük edebilmek, toplumla birlikte dönüşebilmek için ille de iktidarı ve devleti ele geçirmek gerekmediğini bilen, minik, gündelik ama ortak dertlere çare olabilen, olabilmenin önünü açan bir siyaset burada sözünü ettiğim.

Eşitsizlikler Kitabı dört kitaptan oluşuyor. Birinci kitap, genel anlatının arka planını oluşturan temeller üzerine. Burada eşitsizliklerin nasıl ele alınması gerektiğine dair gözlemlerimi, sosyal bilimlerin halleri üzerine görüşlerimle harmanladım. Daha sonra da Türkiye'nin 2000'lerde yaşadığı değişimlerin genel çerçevesini ortaya koymaya çalıştım.

3 Kısaca “değişmek ama dönüşmemek” olarak özetlediğim bu duruma işaret eden ilk kişi olmadığımı belirtmek isterim. Tam bu terimlerle olmasa da Bekir Ağır'dır da yazılarında benzer vurguyu işliyor. Bekir Ağır'dır, *Hikâyesini Arayan Gelecek*, İstanbul, Doğan Kitap, 2020.

İkinci kitap gelir üzerine. Burada amaç, 2000'lerde gelir dağılımının haritasını çıkarabilmek. Gelir dağılımı konusunda, sonuçları birbirlerinden kayda değer ölçüde farklı çok sayıda ölçüm var; konu bu anlamda hem çarpıtma hem de farklı çıkarımlarda bulunmaya, ortalığı bulandırmaya son derece müsait. Burada 2000'ler Türkiye'sindeki gelir dağılımına dair derli toplu, bu konuda yapılmış çok sayıda çalışmaya eklenen bir resim ortaya koyabilmiş olduğuma inanıyorum. Burada yazılanların tümüyle özgün olduğunu iddia edemem ama önemli ve yeni sayılabilecek birçok bulgu var.

Üçüncü kitabı oluşturan tüketim kitabı, özgün sayılabilecek çok sayıda malzeme içeriyor. Türkiye'de ihmal edilmiş bir konu olan tüketim eşitsizlikleri konusunda önce ana harcama kalemleri, daha sonra bazı ürünlere dek inerek yapılan analizler, gelir dağılımı ve gelir eşitsizlikleri konusunda anlatılanları tamamlıyor. Burada bir diğer vurgu da, 2000'lerin temel bir özelliği olarak göze çarpan gelir harcama denkleğinin bozulmuş olması. Kapitalizmin hızlanan finansallaşması sayesinde borçlanmanın yaygınlaşması, gelir tüketim dengesini bozmakla kalmadı, aynı zamanda çok sayıda hanenin hem gelirlerinin üzerinde harcama yapabilmesine hem de tüketim alışkanlıklarını kökten değiştirebilmesine yol açtı. Kısaca orta sınıf tüketim normlarının yaygınlaşması olarak adlandırılabilir bu eğilimin sınıfsal ittifaklar ve politik denklemler açısından da üzerinde uzun uzadıya durulması gereken sonuçları var.

İlk üç kitapta anlatılan öyküleri birleştirmeyi denediğim dördüncü kitap ise, pandemi sonrasında eşitsizliklerin nasıl bir seyir izlediğine ve bundan sonra neler olabileceğine dair bir tartışma ile başlıyor. Görünen o ki, siyaseten bedeli yüksek yeni araçlar geliştirmediği takdirde Türkiye, geçmişte gelir eşitsizliğini "makul" seviyelerde tutan mekanizmaların işlerliğini yitirmesinden dolayı eşitsizliklerin başını alıp gittiği bir dönem yaşayabilir yakın gelecekte. Dördüncü kitabın bir diğer vurgusu "yeni hayatlar" ve "yeni kırılğanlıklar" üzerine. Burada toplumun son 20 yılda ne denli çeşitlenmiş olduğu, yaygınlaşan farklı hayat tarzları üzerinden anlatılıyor. Günümüz Türkiye'si hazır şablonlara direnen, artık farklı kavramsal araçlarla anlamamız gereken, içinde farklı yaşayış biçimlerini ve zihniyet dünyalarını barındıran bir toplum. Bu toplum daha önce hiç bilmediği yeni risklerle yaşamak durumunda. Bu yeni kırılğanlıklar, bir yandan toplumun tümü için yeni tehditler ve sorunlar anlamına gelirken, diğer yandan da daha önceden tahayyül edilmesi mümkün olmayan hareket alanları açıyor. Bütün bunlar, değişen ama dönüşemeyen toplum açmazının de temelini oluşturuyor. Yerleşik siyasetin tüm gücüyle durdurmaya çalıştığı ve toplumu germek, daha da germek pahasına şimdilik durdurmayı başarmış görüldüğü toplumsal dönüşüm, kendine bir çıkış yolu arıyor. Küçük şeylerin merkezsi siyaseti, toplumdaki bu tıkanmışlığı aşabilmenin bir yolu olarak tartışılıyor son bölümde.

Eşitsizlikler Kitabı'nda esas olarak 2002-2018 dönemini ele aldım. 2002 yılı elbette ki 2000'ler Türkiye'sinin birincil aktörü olan AKP'nin iktidara geldiği yıl olması anlamında, analizin başlangıcı olmayı hak ediyor. 2002'nin bir başka anlamı daha var. Bu tarihten itibaren TÜİK, AB ile uyum çalışmaları kapsamında sürekliliği olan ve birbiri ile ilişkilendirilebilir veri setleri üretmeye başladı. Kitapta kullandığım Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) mikro veri setleri de bu veriler arasında. HBA verileri, ilk dönemlerde gelir dağılımı ve yoksulluk hesaplamalarında kullanılmış olsa da asli işlevi, harcamaların dağılımı konusunda fikir vermek olan, gelir ve harcamaları bir arada görme imkânı veren eşsiz bir veri seti. Daha sonra 2006 yılından itibaren Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması verileri gelir dağılımı hesaplamalarına temel olsa da HBA, gelir ve tüketim üzerine bir şeyler söylemek isteyenlerin mutlaka dikkate almak zorunda oldukları değerli bir veri seti. Ben 2002 ila 2018 arasındaki çift yıllar için üretilmiş mikro veri setlerini kullandım. 2002-2018 dönemini ele almış olsam da farklı bir metodoloji ile derlenmiş 1994 hanehalkı anketi verilerini de değerlendirdim – bu da bazı örneklerde 2000 öncesine gidebilmeme fırsat verdi. Elimde mikro veri setlerinin olmadığı 2018 sonrasını ise yayımlanmış veriler üzerinden değerlendirmeyi denedim.

2002-2018 arasındaki gelişmeleri kendi içinde dönemlere ayırmış ve anlamının bir bölümünü dönemler üzerinden kurgulamış olsam da esas derdim, süregelen olguların ardışıklığı olmadı. Olguların niye birbirini izlediği, belli bir zaman dilimi içinde niye art arda dizildiği üzerine değil, olguların kendileri üzerine tutmaya çalıştım merceğimi. “Niye” değil de “ne” sorusunu öne çıkardım hep, Engels'in 1890'da Bloch'a yazdığı mektupta⁴ vurguladığı gibi belli bir sonuca yol açan sayısız kesişen kuvvet olduğu bilinciyle. Tüm bunları yaparken, her durumda ve her koşulda tek ve değişmez doğruları gösterdiğini iddia eden bir teorik çerçeveden hareket etmedim – çünkü öyle bir çerçeve yok, olmadı da. Teorinin karmaşık ve sürekli devinim halindeki bir dünyada değişmez, şaşmaz nirengi noktalarını göstermek yerine, bu dünyada yolumuzu nasıl bulabileceğimize dair yol haritası olması gerektiği inancıyla, eklektik olması gerektiğine inanıyorum. Günümüz dünyası akışkan, son derece çeşitli; hep değişen, oynak, kaygan, sınırları her an yeniden çizilen bir dünya. Teori de buna uygun olmalı – her an yeniden kurulmalı, kendi kurduğunu yıkabilecek ve yeniden kurabilecek esnekliğe, olgunluğa sahip olabilmeli. Açıklamak yerine, anlamak ve anlatabilmek, olanların dökümünü çıkarabilmek temel derdim olageldi kitap boyunca.

Hep veriler üzerinden konuşmayı ve basit sorularla başlamayı denedim – bunu basit sorulara verilecek cevapların daha kolay test edilebilir olduğunu

4 Engels'in J. Bloch'a yazdığı 21 Eylül 1890 tarihli mektup-https://www.marxists.org/archive/marx/works/1890/letters/90_09_21.htm

bildiğim için yaptım. Basit sorulara verilen cevaplar üzerinden daha karmaşık, daha zor sorular sorabilme hakkını kendimde gördüm ilerledikçe. Bazen cevabımı kendimin de bilmediği durumlarda, sadece sordum. Veriler üzerinden konuşma, söylediğim hemen her şeyi verilerle temellendirme uğraşı, bazı yerlerde ustası olmadığım disiplinlerin kıta sahanlığına girmemi gerektirdi. Cevapları veriler üzerinden aramaya çalışırken, birkaç istisna hariç her durumda verileri görselleştirme, grafikler üzerinden konuşma çabasında oldum. Ama vurgulamam gerek, bugün apayrı bir ustalık (uzmanlık değil, ustalık) alanına dönüşmüş olan veri görselleştirme konusunda Tanrı vergisi bir yeteneğim yok. Kitapta yer alan grafiklerin görsel başarıları olmadığına elbette ki farkındayım ama en azından metinde anlatılanların anlaşılmasını kolaylaştırdığını umuyorum.

Metin içerisine alınmayacak ölçüde teknik sayılabilecek bazı konuları Ekler başlığı altında kitabın sonuna eklemeyi uygun buldum. Önemli bir bölümü çoğunluğu ilgilendirmeyen, meraklısına notlar gibi görünse de gelir dağılımı çalışmaya girişenlerin Ekler içinde yer alan bilgilerden yararlanabileceğini umuyorum. Elimdeki veriden giderek ürettiğim, metin içine almaya gerek duymadığım ancak yok olup gitmesine de kıyamadığım bazı verileri elimden geldiğince görselleştirerek “Atıştırmalık” başlığı ile bölüm aralarına serpiştirdim. Atıştırmalıkların giriş sayfalarındaki alıntılar Türkiye’nin son 20 yılının hafızası kabul edebileceğimiz *Ekşi Sözlük*’ten aldım, orijinal hallerini değiştirmeden, imla ve yazım hataları ile, hiçbir düzeltme yapmadan. Atıştırmalıklarda kullandığım görsel malzemeleri “thenounproject.com” web sayfasından aldım. Metin içinde bir bölümüne göndermede bulunmadığım Atıştırmalıkların kitabın ağırbaşlı havasını biraz olsun yumuşattığını umuyorum. Sözcüklerin yazılışı konusunda Türk Dil Kurumu’nun “sozluk.gov.tr” sayfasındaki *Güncel Türkçe Sözlük*’ü kullandım. Yakın zamana dek bitişik yazıldığını bildiğim “işbirliği”, “işgücü” gibi kelimelerin ayrı yazıldığını görmek bana ters gelse de sözlüğe sadık kaldım.

HBA verilerinden kendi hesapladığım şekil ve tablolarda kaynak vermedim; sadece farklı kaynaklardan derlediğim verilerde kaynak belirttim. Kaynak göstermek için okuyanları metinden kopardığına inandığım, yazar soyadı, parantez, tarih sırasıyla ilerleyen atıf sistemi yerine, Oxford sistemini kullandım ve dipnotlarla atıf yapmayı tercih ettim.⁵ HBA veri setlerinin analizini SPSS ile yaptım. Bunun yanı sıra, JASP ve bazı durumlarda SAS’ın JMP yazılımlarını da kullandım. Daha basit veri analizleri ve grafiklerin hepsi Excel ile yapıldı.

Kitabın büyük bölümünü inziva sayılabilecek bir dönemde Datça’da yazdım. Utku Balaban, Süleyman Çembertaş, Selin Adıktutlu, Hilal Gökaya,

5 Kitabın yazımında kullandığım Oxford sisteminin ayrıntıları için <https://libraryguides.vu.edu.au/oxford-referencing/getting-started-with-oxford-referencing>

Harun Abuşoğlu bazı bölümleri okudu, görüşlerini paylaştı. Şansel Erođlu, sadece kitaptan birkaç bölümü okuyarak fikrini iletmekle ve “Çay” görselini kullanmama izin vermekle kalmadı, bazen üzerime sinen karamsar hallerimi aşmama katkıda bulundu her zamanki zarafeti ile. İsa Demir hem görüşlerini paylaştı benimle hem de 2018 verilerini elde ederken karşılaştığım bir sorunu aşmama yardımcı oldu. Soli Özel, o hep sakin ve bilge tavrıyla okuduğu bölümler üzerine benim de farkına varamadığım ayrıntıları yakaladı, derinlikli fikirlerini paylaştı. *Nöbetleşe Yoksulluk*'un yayımlandığı 2001 yılında da teşekkür ettiğim iki kişiyi ayrıca anmak isterim: Tanıl Bora, bazen beni bile usandıran titizliği ile yazdıklarımın üzerinden geçti, düzeltmeler önerdi, desteğini hiç esirgemedi. Özgehan Özen, zor zamanlarımda hep destek olarak ne denli sağlam bir dost olduğunu gösterdi. Her şeyin ötesinde Bedriye ve Kuzey başta olmak üzere tüm aile fertlerimin, kelimelerle anlatmaya girişmeyeceğim, teşekkür etmenin yavan kalacağı destekleri hep yanımda oldu. Bu kitabı 2012 yılında yitirdiğim babam Hüseyin Işık'ın anısına ve soru sorma hevesinin hiç bitmemesi dileğiyle Kuzey'e adanmak isterim.

Eylül 2021 / Datça, Muđla
Şubat 2022 / Ankara